

Nazomernachtdroom: de puber over tijd

Enkele beschouwingen vanuit Freudiaans en Lacaniaans perspectief

Mark Kinet

(In: Vliegen, N., Meurs, P. (red.)(1998). *Het voorjaarsontwaken. De adolescentie in psychodynamische theorie en therapie*. Garant: Leuven/Apeldoorn, p 65-79)

*Wir suchen überall das Unbedingte
Und finden immer nur Dinge
(Novalis)*

1. Proloog

Frank Wedekind schreef in 1890 het toneelstuk 'Voorjaarsontwaken', dat pas in 1906 voor het eerst werd opgevoerd en steeds aan veel censuur onderhevig is gebleven. In dit werk botst de hartstocht van jongeren met een romantische brutaliteit op de normen van volwassenen.

De als schijn beleefde moraal van deze laatste blijkt geen antwoord te bieden op de vele vragen die de ontluikende en ontwrichtende seksualiteit bij de jongeren oproepen.

Contrapuntisch gaf ik deze verhandeling de titel 'Nazomernachtdroom' mee. Het geeft een idee over het jaargetijde waarin zich de beschreven verschijnselen voordoen, over hoe het Onbewuste hierin een rol speelt aangezien de droom toch een van haar producten is, alsook over datgene wat de droom (als wensvervulling) onderscheidt van de werkelijkheid. Net zoals bij de droom wordt een en ander pas goed toegankelijk en analyseerbaar nadat men uit zijn droom is ontwaakt.

Tenslotte blijven puberteit en adolescentie met al hun turbulenties iets schemerachtigs behouden, zodat men zich na afloop afvraagt zoals bij een Midzomernachtdroom van Shakespeare: 'Was it a vision or a waking dream?' (Courteaux, 1987: 191).

2. De puber over tijd I

Vanuit mijn werkzaamheden als beleidsverantwoordelijke en psychoanalytisch groepspsychotherapeut in een klinisch psychotherapeutisch (Jongierius en Rylant, 1988) of reconstructief (Janzing en Lansens, 1985) behandelmilieu voor volwassen psychiatrische patiënten, heb ik de voorbije jaren meerdere patiënten ontmoet die de stroomversnelling in hun psychische ontwikkeling waarin ze verzeild raakten, zelf als een soort puberteit omschreven. Ook door hun omgeving werd vaak -veelal op meewarige wijze -hun crisis in die termen geformuleerd.

Naar aanleiding hiervan wou ik mij aan een essay wagen om psychoanalytisch gesproken gelijkenissen en verschilpunten met de 'eigenlijke' puberteit of adolescentie te onderzoeken. Hierbij was en ben ik niet zozeer geïnteresseerd in de diverse psychosociale verschijnselen dan

wel in wat zich in die periode in het Onbewuste afspeelt.

Ik begin met enkele memorabele gedachten die ik aan de lectuur van een themanummer van Psychoanalytisch Forum over psychoanalyse en middelbare leeftijd overhield. Heeft immers ook de midlife-crisis -in de volksmond het 'oud zot' genoemd -niet met de onderzochte verschijnselen te maken? Ik zal dan ook met deze gedachten mijn onderzoek beginnen.

Er blijken drie opvattingen over de middelbare leeftijd te bestaan: een lineaire of chronologische, een diachrone of ontwikkelingspsychologische en een synchrone of narratieve (van der Zwaal, 1992). In deze laatste opvatting wordt de middelbare leeftijd niet door een bepaalde kalenderleeftijd of door een ontwikkelingsfase gekenmerkt, maar door een specifieke op de voorgrond staande thematiek, namelijk eindigheid, tijdelijkheid, sterfelijkheid. In aanmerking genomen dat volgens Freud (1915b) de dood niet is gerepresenteerd in het Onbewuste en dat de doodsangst een afgeleide is van castratieangst (1923b), onthield ik dat een en ander draaide rond de castratie. In verband met de midlife-crisis wordt gesproken van een derde separatie-individuatiefase (Colarusso, 1990 en Bruijtel, 1992) waardoor we klaarblijkelijk effectief bij de puberteit in de buurt komen.

Last but not least zou deze periode zich kenmerken door dat het 'later', met andere woorden de al dan niet beloftevolle toekomst, vermindert of inkrimpt. Dit tezamen met de lichamelijke veroudering en de onafwendbaarheid van de dood zou betekenen dat almachtscromen noodgedwongen ophouden te bestaan. Het eindeloos alles-is-(later nog)-mogelijk komt ten einde. Bruijtel (1992: 52) citeert Viorst (1988) wanneer deze over dit verlies en dit loslaten schrijft: 'Onze slanke taille, onze vitaliteit, onze avontuurlijkheid, ..., onze droom om een tennisster of een televisiester te worden ...we geven de hoop op alle boeken te lezen die we ons hadden voorgenomen ooit nog te zullen lezen en alle plaatsen te bezoeken die we wilden bezoeken'.

Opnieuw detecteren we hierin het tekort, de castratie. Nu moet het toch echt wel gedaan zijn met het najagen van de fata morgana van een imaginaire grootheid die we al terugvonden in die typische uitspraak uit de kindermund: als ik later groot zal zijn. Men kan denken aan de hese stem van Marianne Faithfull uit 'The ballad of Lucy Jordan' die zingt 'at the age of thirty-seven she realised she would never ride through Paris in a sportscar with the warm wind in her hair'.

3. De kliniek

Ik haalde mijn nota's boven en selecteerde vier patiënten uit mijn kliniek die naar eigen zeggen iets als een puberteit ervoeren. Deze n=4 (twee mannen en twee vrouwen, respectievelijk 36 en 42, 35 en 51 jaar oud) blijken dan inderdaad nog heel wat gemeenschappelijk te hebben.

Alle vier zijn ze gehuwd met hun eerste liefde.

Alle vier lijken ze nooit echt losgekomen van hun ouders of van het verlangen van hun ouders.

Alle vier ervaren ze zich in hun huwelijksrelatie als onontkoombaar op elkaar betrokken. Er was een imaginair gevoel van volledigheid dat staat of valt bij het voortbestaan van hun relatie, wat Willi beschreef als een vorm van pregenitale collusie (1983, zie ook Wydoodt, 1993). Desalniettemin of juist daarom ging een lange periode van seksueel non-actieve latentie aan de actuele crisis vooraf.

Alle vier hebben ze een neiging tot ageren en hebben ze anderzijds moeite met het stellen van een act, waarover verder meer. Alle vier presenteren ze zich in deze fase van hun analytisch proces niet zozeer met klachten of symptomen, maar met de vraag 'wie ben ik, wat wil ik?', met andere woorden ze bevragen hun verlangen. Bij alle vier is er een (her)opleving van hun seksueel

verlangen.

Alle vier zijn ze aan het scheiden, niet alleen van hun partner maar in zekere zin ook van hun ouders. Bij alle vier speelt verliefdheid een belangrijke rol in hun crisis, waarbij het object van hun verliefdheid door enkele eigenschappen wordt gekenmerkt: ten eerste lijkt de nieuwe partner het complement van de vorige, vult aan wat in de vorige ontbreekt. Ten tweede heeft de nieuwe partner iets van een ideaal. Ten derde, zoals bij de Montecchi en de Capulets uit Romeo en Julliet, rijzen er in de omgeving heel wat obstakels.

Dat deze constellatie reminiscenties oproept aan de adolescentie moge hierbij voldoende duidelijk zijn. De vraag is echter wat er achter deze fenomenen schuilgaat. Wat hebben ze te betekenen, wat drukken ze uit van het Onbewuste?

Om deze vragen te beantwoorden zal ik afdalen in de onderwereld. Eerst laat ik mij leiden door Freud en onderweg loop ik Lacan tegen het lijf, bij wie ik wat langer stilsta omdat hij zich raadselachtiger uitdrukt, maar desalniettemin veel bijkomend licht werpt op mijn vragen. Ik laat mij door hem vergezellen wanneer ik opstijg naar de wereld van de kliniek, waar het inmiddels is gaan dagen.

4. Freud

Volgens Freud is het castratiecomplex een psychische en complexe ervaring die het kind rond zijn vijfde levensjaar onbewust doormaakt en die decisief is Voor de vorm van zijn seksuele identiteit. Het begint voor de jongen en het meisje op dezelfde wijze: namelijk met het geloof in de universaliteit van de fallus (1908c) en het eindigt gedeeltelijk ook op dezelfde wijze, namelijk door een scheiding van de moeder, Voor de jongen uit castratieangst, voor het meisje uit boosheid.

Wat bij allebei opvalt is de neiging tot loochening van het feit van de castratie (de penis kan nog groeien, de moeder is niet gecastreerd) en dit tijdelijk of definitief, geheel of gedeeltelijk, zoals ondermeer blijkt uit latere publicaties van Freud over het fetisjisme (1927e) en, op het einde van zijn leven, over de splitsing van het Ik in het afweerproces (1940e). We onthouden deze hardnekkige neiging tot loochening of tot weigering.

Met betrekking tot de ondergang van het Oedipuscomplex (1924d) blijft er nogal wat ruimte voor dubbelzinnigheid. Enerzijds wordt gezegd dat het ten prooi is aan de verdringing en overgaat in de latentiefase (p. 85). Anderzijds wordt gesteld dat het ten onder gaat aan zijn fiasco, de 'innerlijke onmogelijkheid' (p. 85).

Er wordt zelfs geopperd dat het verdwijnt naar analogie met de melktanden: als zijn tijd gekomen is. Tenslotte gaat het blijkbaar aan de castratiedreiging ten gronde (p.90) en valt het voor de jongen idealiter zelfs aan diggelen, waardoor het in het Onbewuste niet eens nog bestaat. Dit alles terwijl het bij het meisje meer een open einde zou kennen, met alle gevolgen van dien voor de meer gebrekkige ontwikkeling van hun Ueber-Ich.

In zijn drie verhandelingen over de theorie der seksualiteit (1905d) had Freud reeds gesteld dat pas in de puberteit een scherp onderscheid tussen het mannelijk en het vrouwelijk karakter tot stand komt. Na het partiële, polymorfe en auto-erotische van de latentiefase wordt dan pas Voor het eerst een seksueel object gezocht. Er is een nieuw doel, de penetratie. De genitale erogene zone krijgt het primaat.

In de termen van Lesourd (1994) 'invagineert zich' het meisje. Haar menstruatie confronteert haar met een binnenkant. Er is in haar een ruimte die kan leeglopen (het menstruatiebloed) en die

dus mutatis mutandis ook kan gevuld worden. Jongen en meisje ontdekken de vagina.

In 1923 voegt Freud aan dit alles een voorgeschiedenis van het geslachtsverschil toe. In de anaal-sadistische fase was het onderscheid actief versus passief, in de fallische fase fallisch versus gecasteerd en in de puberteit wordt dat mannelijk versus vrouwelijk. Hij zegt verder dat de man de subjectpool en de actieve pool gaat vertegenwoordigen en dat hij de penis draagt. De vrouw zet de objectpool en het passieve voort en gaat haar vagina waarderen als onderkomen van de penis of zijn symbolisch equivalent: het kind. (1923: 79-80)

Laufer (1976) herneemt dit alles wanneer hij zegt dat de puberteit draait rond het vinden van een onomkeerbare seksuele identiteit die de rijpe geslachtsorganen integreert.

Het cruciale is dat in de puberteit het subject in staat wordt tot handelen. Incestueuze en moorddadige fantasieën ten opzichte van de ouders worden door de fysiologische puberteit verhevigd en ook realiseerbaar, dus des te beangstigender.

De angst voor impulsdoorbraak drijft de adolescent het ouderlijk huis uit en speelt mee een rol in die alomtegenwoordige vraag naar uit-gaan. Het nu functionele geslacht dwingt omwille van de Oedipus tot het loslaten van de infantiele incestueuze objecten en tot wat Blos (1967) noemt een tweede separatie-individuatie : het loskomen van de ouders en –zoals de lacanianen zeggen- van het verlangen van de ouders.

De fysiologische puberteit geeft niet alleen een libidinale hausse en daardoor een welhaast traumatische impulsangst, maar haar secundaire lichamelijke veranderingen verstoren ook het vooraf bestaande lichaamsbeeld. De puber herkent bij wijze van spreken zichzelf niet meer. De spiegel brengt in meer of mindere mate iets teweeg als de horror van een Kafkaïaanse metamorfose.

5. Lacan

In die zin is de adolescentie dan ook een herneming van de spiegelfase (Rassial, 1990).

Volgens Lacan (1946) is deze spiegelfase de psychische en ontologische operatie waarbij zich bij het kind het Ik en het subject structureren in imaginaire identificatie met de ander-gelijke. Deze identificatie voltrekt zich begeleid door de woorden, door de taal van de moeder.

Waar voor de Ego-psychologen het Ik een product is dat zich geleidelijk differentieert uit het Es en in die zin de realiteit vertegenwoordigt en een adaptieve functie heeft, is het Ego voor Lacan inderdaad imaginair en daardoor niet zozeer van de orde van het gezichts*vermogen*, maar van het gezichts*bedrog*.

De adolescentie is dus een herneming van de spiegelfase. De adolescent zoekt zich een beeld te vormen in spiegelende identificaties met leeftijdgenoten. Hij vormt –om het plastisch uit te drukken- duo's van gezusters Loveling en gebroeders Lieveling.

Bovendien tracht hij zijn imaginaire en symbolische identiteit over te dragen van een gezins- of familiale naar de bredere maatschappelijke context en *pari passu*- zoals we later zullen zien- acteur te worden van zijn eigen verlangen.

In die spiegelfase constitueert zich voor Lacan trouwens al iets als een geslachtsverschil, gemarkeerd door de zichtbare aan- of afwezigheid van de penis in de ogen van de moeder. En ja, ook haar gezichtsvermogen of gezichtsbedrog speelt hierin een rol, vermits de moeder niet alleen moet *kunnen* zien, maar ook moet *willen* zien wat er wel of niet te zien is.

Terwijl de jongen de penis als lichamelijk merkteken van het verlangen van de moeder heeft, herkent de moeder in het lichaam van het meisje veeleer haar eigen evenbeeld.

Voor het meisje, gevangen in de narcistische blik van de moeder kan haar ganse lichaam, dit wil zeggen niet op de door de penis gelokaliseerde en dus begrensde wijze, de imaginaire waarde aannemen van de fallus (Lesourd, 1994).

Dit houdt, zoals we verder zullen zien, verband met het verschil tussen het lokale, begrensde genieten van de man en het meer diffuse, onbegrensde genieten van de vrouw. Een verschil dat zowel het orgasme als bewust seksueel plezier betreft als het onbewust genieten of 'la jouissance' (Lacan, 1975), waarover later meer.

Hoe dan ook komt ietwat anders dan bij Freud het fundament van het geslachtsverschil voor Lacan op 'Hamletachtige' (Lacan, 1975) wijze neer op het verschil tussen de fallus hebben of niet hebben voor het mannelijke versus de fallus zijn of niet zijn voor het vrouwelijke. "*N' étant pas sans avoir' of 'n' étant pas sans être le phallus*". (Lesourd, 1994).

Dit geslachtsverschil situeert zich dan welteverstaan niet in deze of gene psychosociaal verschillende verschijnselen, maar veeleer op het niveau van een mannelijke of vrouwelijke onbewuste seksuele positie tegenover de fallus. Het lacaniaanse denken (Nasio, 1988 en 1992) geeft aan hoe deze eerste identificaties herbewerkt worden tijdens de oedipale fase. Het is het tijdperk van de constructie van een standaard-referentie: de fallus.

6. De fallus

Het kind heeft het gevoel tekort te schieten. Het kan de moeder niet ten volle bevredigen. Het kind zal zijn onvermogen aan het verlangen van de moeder te beantwoorden en het feit dat zij verlangt 'autre part' proberen te verklaren. De fallus is dan het uitvindsel van het kind als datgene wat het ontbeert en als datgene wat nodig is om de moeder volledig te bevredigen (Lacan, 1966: 693). De penis als anatomisch orgaan wordt dan het geprivilegieerde merkteken van de fallus op het lichaam. De wereld wordt in twee soorten mensen verdeeld: zij die hem hebben en zij die hem niet hebben.

Eén van de belangrijkste bijkomende dimensies van de constructie van deze imaginaire fallus - imaginair in de zin van product van zijn verbeelding - is de 'fallicisering' van de vader (Lesourd, 1994). De vader krijgt de imaginaire fallus toebedeeld. Dit betekent dat het kind de imaginaire fallus aan de vader in bruikleen geeft. Het droomt en hoopt daarbij dat het 'als ik groot zal zijn' de fallus zal bezitten.

De zoon doet dit door te dromen over het uiteindelijk bezit van de moeder in afwachting waarvan hij de scepter in zijn broekzak houdt, de dochter door haar dromen over het uiteindelijk bezit van een kind van de vader, in afwachting waarvan zij zich braaf en gedienschtig instelt op de verlossende kus. De jongen wacht af uit angst 'de fallus-hebben' te verliezen (castratieangst), het meisje uit angst 'de fallus-zijn' te verliezen (angst voor liefdesverlies).

Lesourd (1994) noemt dit de oedipale belofte die fungeert als een lokvogel of een luchtspiegeling, want in de adolescentie blijkt deze belofte ooit de fallus ten persoonlijke titel en

op onvervreemdbare wijze te bezitten gezichtsbedrog te zijn ¹.

De vader is geen almachtige 'God-de-Vader', maar een gewone sterveling van vlees en bloed. Hij valt van zijn voetstuk en is nog slechts een schaduw van wie hij was. Dit betekent een narcistische krenking en een ontgoocheling. Met haat en verwerping keert de adolescent zich van zijn ouders af. De ouders waren de almachtige hoeders van zijn veiligheid en welzijn en het is dan ook niet gemakkelijk te verzaken aan de kinderlijke droom van almacht, die leek vlees te zijn geworden in deze geïdealiseerde objecten.

In deze levensfase is de adolescent weliswaar voldoende ontwikkeld, ook cognitief, om de fallische abstractie te kunnen begrijpen, wat niet betekent dat hij ze ook wil begrijpen.

Hij devalueert en desinvesteert zijn eigen ouders, maar probeert het geloof in de uiteindelijke bereikbaarheid van de fallus als imaginaire grootheid te bewaren door andere volwassenen diezelfde 'gefaliciseerde' (Lesourd, 1994) plaats te geven. Het is inderdaad de tijd van de sterren, de diva's en idolen (in de publieke sfeer van de media) en van de meesters (in de intiemere sfeer), ongeacht of de eersten nu James Dean, Marilyn Momoe, Prince of Madonna heten en de tweede Socrates of het soort leraar uit Dead Poets Society.

Deze figuren fungeren alleszins als ideale modellen, waarrond de leeftijdgenoten zich in onderlinge identificatie verenigen op een wijze zoals door Freud in het geschrift 'Massapsychologie en Ik-analyse' (1921c) wordt beschreven om samen die jeugdcultuur te vormen die elke generatie opnieuw kenmerkt.

We herkennen in dit alles eens te meer pogingen tot uitstel, tot loochening of tot weigering van de castratie, die in een Lacaniaanse optiek eigenlijk betekent dat het bezit van de imaginaire fallus als datgene wat de moeder totaal zou bevredigen onmogelijk is, niet omdat het kind te klein is, maar omdat hij niet bestaat en toch essentieel is, maar dan als louter symbolisch gegeven, als louter betekenaar.

7. De fallus, de castratie en '*la jouissance*'

Het is een essentieel feit dat, welke veranderingen Freud ook heeft aangebracht in zijn theorie over de seksualiteit, de fallus altijd het sluitstuk is gebleven waarrond alles draait. Waar de penis niet meer is dan een anatomisch orgaan, promoveert Lacan de fallus -het moge inmiddels duidelijk zijn- tot een psychoanalytisch en meer bepaald een metapsychologisch concept. Het heeft dan meer verwantschap met de Fallus als onbereikbaar want goddelijk attribueert uit bepaalde primitievere religies dan met dat wispelturig aanhangsel waarover pakweg de helft der mensheid beschikt.

Het primaat van de fallus van Freud wordt dan het primaat van de Fallus bij Lacan in de betekenis van: het primaat van de betekenaar, waarbij de Fallus de ultieme betekenaar is, de betekenaar van wat ontbreekt, de betekenaar van het verlangen en in zekere zin de betekenaar van de Wet. Het is de drempel waar achter zich de fata morgana situeert, de mythische wereld van het

---

¹Een plastische illustratie van dit gezichtsbedrog vonden we bij Verhaeghe (1994: 67, eigen vertaling): 'We kunnen de vergelijking maken met Don Quixote van Cervantes... In analyse had hij kunnen ontdekken dat de slechte reus niet meer was dan een windmolen en dat Dulcinea niet meer was dan een vrouwen geen droomprinses. Tenslotte dat hij geen dolende ridder was, hoewel natuurlijk wel op den dool!'

genieten van de grote Ander, *'la jouissance de l'Autre'*.

De castratie is bij Lacan geen dreiging, heeft niets te maken met lichamelijke verminking, maar ze definieert zich als de scheiding tussen moeder en kind. Het is de coupure die de imaginaire en narcistische band tussen moeder en kind doorbreekt, waarbij de moeder denkt de fallus te hebben en het kind denkt haar fallus te zijn. .

De agent van de castratie is de vader die de wet van het incestverbod vertegenwoordigt of preciezer: de symbolische vader, de vaderlijke metafoor, de *'Nom-du-Pere'* als vleesgeworden betekenaar die het kind zijn naam geeft. In die zin is de castratie de wet, die de illusie een imaginaire omnipotentie te hebben of te zijn, aan stukken slaat.

Zoals de seksualiteit bij Freud niet te vereenzelvigen is met wat de leek eronder verstaat, zo heeft *'la jouissance'* ook niets te maken met het genot dat men bewust ervaart bijvoorbeeld tijdens het orgasme².

'La jouissance' lijkt nog het meest op de libido bij Freud: de constante energetische flux van het Onbewuste, onvoorstelbaar en dus Lacaniaans gesproken zonder betekenaar.

Uit de lectuur van Freud kunnen we opmaken dat de mens bezeten is van een voortdurende nooit gerealiseerde aspiratie, namelijk het bereiken van het absolute geluk dat verscheidene gedaanten kan aannemen. De gedaante bij uitstek is die van het louter hypothetische plezier van de voltrokken incest. Het gaat hier om incest als een mythisch droombeeld dat het oedipale kind fascineert en dat dus een luchtspiegeling is in tegenstelling tot de groezelige realiteit waarmee bijvoorbeeld de verouwenartscentra geconfronteerd worden.

Deze aspiratie, die Lacan het verlangen noemt, ontspringt in de erogene zones, alle gaten met een boord, zoals hij accuraat opmerkt, en geeft een voortdurende spanning die toeneemt naargelang de verdringing groter is. Het verlangen kan door deze verdringing breken. Het neemt dan de vorm aan van een symptoom, een lapsus, een droom of een ageren. Het gaat hoedanook om een onvolledige ontlading, door Lacan *'la jouissance phallique'* genoemd. De resterende energie die niet door de barrière breekt en die de randen van de erogene zones doet gonzen van *'la jouissance'* noemt hij de *'plus-de-jouir'*.

De totale ontlading is het ideale, maar nooit gerealiseerde genot. Dit is het genieten van de grote Ander: onbeperkt, zonder grenzen, altijd meer of zoals de titel van één van zijn seminaries luidt: *Encore!* (1975). Daarbij mag gedacht worden aan de felle of gesmoorde kreten die in menig liefdesbed te horen vallen.

Via dat tafereel kan ik dan het verschil aanduiden tussen *'la jouissance phallique'*, het mannelijk genieten en *'la jouissance féminine'*, ook wel *'supplémentaire'* genoemd. Waarbij dit mannelijke of het vrouwelijke in zekere zin los staat van het anatomisch geslacht.

Het mannelijk genieten is beperkt (zie ook de onvolledige ontlading van hierboven), gelokaliseerd en volledig onderworpen aan de castratiedreiging. Het vrouwelijke genieten kent enerzijds de fallus als grens, maar gaat anderzijds voorbij die grens op een manier die onkenbaar is voor een man en onverwoordbaar door een vrouw. We herinneren hier opnieuw aan de spiegelfase waar bij de jongen de penis en bij het meisje haar ganse lichaam als aanhechtingspunt voor het verlangen van de moeder fungeert.

Gevolg: *omne animal post coitum triste*. De totale ontlading en de ge droomde eenheid zijn niet

---

²Dit is nota bene het probleem met alle metapsychologische concepten: haar woorden komen ook in het algemeen taalgebruik voor, doch veelal in een totaal andere betekenis, reden waarom zowel Lacan als Bion streven naar een 'zuivere', welhaast algebraïsche annotatie, niet om te verduisteren, maar om te verduidelijken.

mogelijk. Er is slechts een gedeeltelijke bevrediging, zelfs wanneer, zoals Verhaeghe (1998) het zegt het Masters en Johnson-koppel krampachtig probeert tegelijkertijd klaar te komen. "*Il n'y a pas de rapport sexuel*", zei Lacan laconiek. De ontmoeting tussen man en vrouw is een 'gerateerde' ontmoeting³. Zij botst onvermijdelijk op de rots van de castratie. Het is een analoog verschijnsel aan wat Freud op het einde van zijn 'De eindige en de oneindige analyse' (1937c) zegt over de ontmoeting tussen analysant en analyticus, namelijk dat zij botst op het geslachtsverschil op de 'afwijzing van de vrouwelijkheid' (p. 262) en dit zowel vanwege de man (afwijzing van de passief-positie) als vanwege de vrouw (penisnijd). En nu keren we stilaan weer naar

8. De schemerzone der adolescentie

Voor het kleine kind, jongen of meisje, ontstond het verlangen reeds uit het tekort⁴.

Het kind treedt toe tot de orde van het verlangen als object van verlangen van de moeder in die zin dat het kind haar imaginair vervolledigt. Als het kind in die positie zou blijven, krijgt het geen eigen statuut als subject.

Het kind kan echter niet het mysterieus object zijn dat het verlangen van de moeder zou bevredigen. Daarom komt de metafoor van de Naam van de Vader tussen en benoemt het ontbrekend object: de fallus, die wordt toegeschreven aan de imaginaire 'gefalliciseerde' vader.

Het subject komt dus tot het verlangen door het tekort en het is door dit tekort dat hij verlangend is en blijft. Het verlangen, als motor van de seksualiteit, zal deze oorspronkelijke configuratie herhalen.

Het verlangen zal uitgaan naar diegene waarvan verondersteld wordt dat hij of zij het ontbrekend object in zich verborgen houdt. Dit ontbrekend object noemt Lacan het *object kleine a* (Lacan, 1973: 78) om duidelijk te maken dat het iets heeft van een wiskundige onbekende. Het object van verlangen kan inderdaad, om het even wat of om het even welke partiële trek zijn in de ontmoeting met de ander. Dit object van verlangen ontleent zijn consistentie precies aan het feit dat het aan het subject ontbreekt.

Een van de meest voorkomende voorstellingen van dit object is de imaginaire fallus, de versie van de fallus namelijk die was uitbesteed aan de vader in de kindertijd. Deze blijkt in de adolescentie niet te bestaan, niet daar te zijn waar het kind hem had gedacht. Het is de fallus als 'zuivere schijn' (Zizek, 1997: 156)⁵.

---

³Une rencontre toujours manquée (Lacan, 1973: 53-55 en 66-67).

⁴Eigen en enigszins ingekorte vertaling van Lesourd (1994: 108 en volgende).

⁵Zizek (1997: 112) verwijst in dit verband naar een recente Engelse reclamespot voor een biermerk. In het eerste deel loopt een meisje langs een beek, ziet een kikker, kust hem en de lelijke kikker verandert in een mooie jongeman. De jongeman werpt een begerige blik naar het meisje, kust haar en zij verandert in een bierflesje dat de man triomfantelijk in zijn hand houdt. Voor de vrouw gaat het erom dat door haar liefde een kikker verandert in een mooie man, een volledige fallische aanwezigheid. Voor de man gaat het erom de vrouw tot partieel object te reduceren, het object kleine a, object-oorzaak van zijn verlangen. Door deze asymmetrie '*il n'y a pas de rapport*

Als dus het verlangen vertrekt vanuit het ontbrekende object, dan is de liefde de illusie volledigheid te vinden bij het object. In de liefde zal het subject de indruk hebben gecompleteerd te worden door het object dat hij gesitueerd heeft in de partner. De liefde is een manier om dat fantasma tot uitdrukking te brengen.

Vanaf de adolescentie zal de imaginaire fallus als vertegenwoordiger bij uitstek van het ontbrekend 'object kleine a' centraal staan in de amoureuze engagementen. Amoureuze engagementen van de adolescent, maar ook van de volwassene als de belangrijkste manier om de castratie te vermijden alsook de gewaarwording van tekort-zijn die haar kenmerkt.

De eerste illusie van de adolescent in de ontmoeting met de andere sekse is gelegen in het geloof in de mogelijkheid van een seksuele complementariteit.

Ik zal dit zo dadelijk hernemen in verband met de puber over tijd deel II, eerst nog

9. Cut en Actie !

In de ruime zin van het woord is ageren een mechanisme waardoor het subject zijn driften, fantasieën of verlangens in een handeling omzet. Het heeft een kwalijke connotatie, aangezien het beschouwd wordt als een uiting van weerstand.

In Freuds technische geschriften (1914g) komt de zich als ageren manifesterende herhalingsdwang in de plaats van de herinnering.

In tegenstelling tot veel voor ageren huiverende analytici, beschouwt Vansina (1993) ageren als een uitdrukkingwijze van het Onbewuste, gelijkwaardig met het symptoom, de droom, de lapsus en dergelijke. Voor mensen die binnen een klinisch psychotherapeutische setting werken is ageren *the stuff that their work is made of*.

Vansina maakt een onderscheid tussen *acting-out* en *acting-through*. Het laatste bevat een component van creativiteit en van plezier. Het is een vorm van doorwerken, niet ter hoogte van het Ik, maar op het niveau van het Onbewuste.

Dàt er ook een Weten is van het Onbewuste weet zij overtuigend aan te tonen op basis van het zich ontwikkelend auctorieel vermogen van dit Onbewuste, zoals dat blijkt uit de evoluerende thematiek en schriftuur van de dromen (ibid. p. 18).

Zij stelt dat de analysant bijdraagt tot zijn subjectontwikkeling door acties die een symbolische betekenis hebben en in die zin een taal zijn die het Onbewuste spreekt en begrijpt. Dit sluit aan bij een lacaniaanse optiek waarbij *acting-out* een vraag naar vertaling is, gericht naar de Ander (Nasio, 1988).

De actie is nu eenmaal één van de kenmerken bij uitstek van de adolescent. Hij gaat om zijn positie van onbewuste geseksueerde subjectivering te vinden, verscheidene posities uitageren. Al doende zoekt hij zichzelf. Zijn subject is het ageren. Het is zijn manier om zich uit te drukken in de ogen van de anderen. Zijn subject valt samen met de daden die hij stelt. Lacan formuleert het – alluderend op het Cogito van Descartes – aldus : ‘*J’agis, donc je suis.*’ (Lesourd, 1994 : 123)

---

sexuel' omdat het fantasmatische draagvlak van het 'ideale paar' de inconsistente figuur zou zijn van een kikker die een bierflesje omarmt.

Slechts doorheen het *acting-through* kan het subject een *act* stellen en zodoende in een gewijzigde verhouding komen tot het *doen*. De act is een constructie waarin het subject de verantwoordelijkheid opneemt voor zijn eigen verlangen. Hij weet wat hij wil en hij weet wat hij doet. Bij *acting-out* daarentegen, dringt het verlangen zich op zonder dat het subject ervan weet. We noemen *acting-out* dan ook blind.

10. De puber over tijd II

We spoelen terug tot voor de cut en wagen ons aan een eindmontage.

Ook onze vier pubers over tijd van in het begin, zijn op een bepaald moment tot de actie overgegaan. Zij hadden in hun eerste liefde een infantiele objectkeuze uitgegeerd om op imaginaire wijze een illusie van complementariteit te vinden: de 'gedroomde eenheid' (Vansteenwegen, 1997: 130). Deze illusie was een pregenitale collusie (Willi, 1983 en Wydoodt, 1993) en als zodanig hun belangrijkste symptoom, het symptoom namelijk van hun onbewuste seksuele positie. Het gaf hen genot, maar deed hen ook lijden. Er was *de facto* een jarenlange seksuele non-activiteit (latentiefase?) met stuwning van libido (Freud) of verhoging van de *plus-de-jour* (Lacan) tot gevolg.

Een nieuwe partner, die complementair is aan de vorige, en de daarbij horende verliefdheid zijn aanleiding tot een adolescentair proces, waarbij deze 'pubers over tijd' op agerende wijze een nieuwe en meer bevredigende onbewuste seksuele positie gingen zoeken.

Wanneer tijdens de analyse het inzicht in hun vorige partnerkeuze groeit, krijgt het ageren meer het karakter van *acting-through*, van al doende leren en vormt het een bijdrage tot de *working-through*.

Dankzij deze sequens komt de patiënt tot een act, dewelke leidt tot echte scheiding waarbij het twee kanten op kan: echtscheiding of verder gaan als echt gesepareerde individuen. Hoe dan ook leidt dit tot een verder doorgedreven seksualisering als man of vrouw, waarin castratie en geslachtsverschil worden gedisconteerd.

10. Epiloog

De adolescent staat voor de opdracht een plaats te geven aan de castratie als het *il n'y a pas de rapport sexuel*.

De adolescentie is enerzijds de leeftijd van alle mogelijkheden, van *omnipotentie* en *polyvalentie*, maar is anderzijds ook precies de ontmoeting met het onmogelijke.

Met dat onmogelijke kan men op diverse wijzen omgaan, maar er bestaat niet zoiets als Het Antwoord. Er is geen vooraf bestaand of vastgelegd weten over wat de verhouding is tussen man en vrouw of over wat het betekent zoon, dochter, vader of moeder te zijn.

Het gaat om arbitraire, ethische keuzes waarvoor het subject zich geplaatst voelt.

Laten we voor de duidelijkheid deze kwestie *a contrario* beëindigen. Voor het dier is alles eenvoudig. Wie heeft er ooit gehoord van een adolescentiecrisis als het kalf een stier wordt? Als het dier met de andere sekse wordt geconfronteerd, weet het wat het moet doen. Het heeft een instinct met alles erop en eraan. Dit instinctieve weten is echter ingeschreven buiten het Symbolische, in het Reële van de chromosomen. Het dier weet hoe het gaat. Het heeft geen

vragen. Het heeft natuurlijk ook geen woorden. Het hoeft niet te antwoorden. Dat louter instinctief weten ontbreekt nu juist bij de mens. Typisch menselijk wordt de onmiddellijkheid van het Reële door het Imaginaire en het Symbolische verbroken.

De adolescentie is een zoektocht naar een antwoord (Stevens, 1998).

Een *intellectuele* dimensie van deze zoektocht kan zich uiten door politieke of filosofische studie. Ze heeft ook een *sociale* dimensie die tot uiting komt in het zoeken naar nieuwe identificaties binnen de groep leeftijdsgenoten.

Ten derde gaat het om een *intrapsychische* zoektocht door de reorganisatie van de kinderlijke fantasmen. Deze zoektocht drukt zich uit door de typische symptomen en door ageren. Het is een zoektocht naar een antwoord op die nieuwe ontmoeting met het reële van de puberteit, namelijk de opstanding van het seksuele lichaam. Niet het lichaam als louter epifeneen van hormonen, zoals bij het kalf, maar het lichaam gemarkeerd en bewoond door de symbolische orde, door de taal. Dit alles –het zij voldoende benadrukt- bij ontstentenis van een vooraf bestaand, vastgelegd weten over de seksualiteit.

Vroeg of laat, afhankelijk van het al dan niet welslagen van pogingen tot uitstel, tot loochening of tot weigering, wordt het subject geconfronteerd met het tekort in de zin van de castratie. Vroeg of laat wordt het geconfronteerd met het gat, met datgene wat onzegbaar is en wat de lacanianen het *vrouwelijke* noemen. Het vrouwelijke als ook datgene waardoor we niet ophouden te blijven spreken en creëren omdat we ervaren dat het laatste woord nooit is gezegd.

Het is de opdracht van de adolescent met vallen en opstaan, met scha en schande zijn eigen antwoord uit te vinden op de hierboven beschreven ontmoeting en hiervoor zijn eigen verantwoordelijkheid te dragen. Het is de zure appel waardoor elke mens moet bijten om kennis te maken met de boom van goed en kwaad en wellicht ook van het geslachtsverschil uit het boek Genesis(cfr. Smit en Stroeken, 1993).

Het is een transgressie die de overgang markeert van de paradijselijke kindertijd naar de verantwoordelijke volwassenheid. Deze overgang wordt geconstitueerd door een act, waarbij de adolescent, volgens het existentialisme *condamné à être libre*, moet beslissen of kiezen wat hij wil.

Literatuur

Blos, P. (1967). The Second Individuation Process of Adolescence. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 22, 162-186.

Bruijel, R.M. (1992). De middelbare leeftijd, een separatie-individuatie fase. *Psychoanalytisch Forum*, 10 (1/2), 46-62.

Colarusso, C.A. (1990). The third Individuation. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 45, 179-195.

Courteaux, W. (1987). *William Shakespeare. Verzameld Werk. Een midzomernachtdroom*. Kapellen : Pelckmans.

Freud, S. (1905). *Drie verhandelingen over de theorie der seksualiteit*. K.B. 1. Amsterdam: Boom. (p. 29-110)

Freud, S. (1908). *Infantiele theorieën over seksualiteit*. K.B. 2. Amsterdam: Boom (p. 83-99).

- Freud, S. (1914). *Verdere adviezen over de psychoanalytische techniek*. II. Herinneren, herhalen en doorwerken. K.B. 4. Amsterdam: Boom. (p. 133-142).
- Freud, S. (1915). *Actuele beschouwingen over oorlog en dood*. C.R. 3. Amsterdam: Boom. (p. 41-68).
- Freud, S. (1921). *Massapsychologie en Ik-analyse*. C.R. 5. Amsterdam: Boom. (p. 13-94).
- Freud, S. (1923). *Het Ik en het Es*. P.T. 3. Amsterdam: Boom. (p. 22-82)
- Freud, S. (1923). *De genitale organisatie bij het kind*. K.B. 3. Amsterdam: Boom. (p. 75-80)
- Freud, S. (1924). *De ondergang van het Oedipus-complex*. K.B. 3. Amsterdam: Boom. (p. 85-92)
- Freud, S. (1925). *Enkele psychische gevolgen van het anatomisch geslachtsverschil*. K.B. 3. Amsterdam: Boom. (p. 101-112)
- Freud, S. (1927). *Fetisjisme*. P.T. 3. Amsterdam: Boom. (p. 239-245)
- Freud, S. (1931). *Over de vrouwelijke seksualiteit*. K.B. 3. Amsterdam: Boom. (p. 125-145)
- Freud, S. (1933). *Inleidende colleges in de psychoanalyse, Nieuwe reeks (de vrouwelijkheid)*. I.P. 3. Amsterdam: Boom. (p. 127-153)
- Freud, S. (1937). *De eindige en de oneindige analyse*. K.B. 4. Amsterdam: Boom. (p. 225-264)
- Freud, S. (1940). *De splitsing van het Ik in het afweerproces*. P.T. 3. Amsterdam: Boom. (p. 251-254)
- Janzing, C. & Lansens, J. (1985). *Milieu therapie*. Assen: Van Gorcum.
- Jongertus, P.J. & Rylant, R.F.A. (1989). *Milieu als methode*. Meppel: Boom.
- Lacan, J. (1966). La signification du phallus. *Ecrits*. Paris: Seuil. (p. 690-711)
- Lacan, J. (1973). *Le séminaire. Livre XI. Les quatre concepts fondamentaux de la psychoanalyse*. Paris: Seuil.
- Lacan, J. (1975). *Le séminaire. Livre XX. Encore*. Paris: Seuil.
- Lacan, J. (1986). *Le séminaire. Livre VII. L'éthique de la psychanalyse*. Paris: Seuil.
- Laufer, M. (1976). The Central Masturbation Fantasy, the Final Sexual Organisation and Adolescence. *The Psychoanalytic Study of the Child*, 31, 279-316.
- Lesourd, S. (1994). *Adolescences ...Rencontre du féminin*. Essai psychanalytique sur la différence des sexes. Saint-Agne: Erès Ramonville.
- Nasio, J.-D. (1988). *Enseignement de 7 concepts cruciaux de la psychanalyse*. Paris: Rivages.
- Nasio, J.-D. (1992). *Cinq leçons sur la théorie de Jacques Lacan*. Paris: Rivages.
- Rassial, J. J. (1990). *L'adolescent et le psychanalyste*. Paris: Rivages.
- Smit, J. & Stroeken, H. (1993). *Lotgevallen. De bijbel in psychoanalytisch perspectief* Meppel: Boom.
- Stevens, A. (1998). Incidence clinique de la puberté. *Zigzag. Bulletin del'ACF- Belgique*, 8, 56-60.
- Vansina-Cobbaert, M.J. (1993). Per-agir. *Revue Belge de Psychanalyse*, 23, 13-30.
- Vansteenkoven, A. (1997). *Liefde na verschil*. Tiel: Lannoo.
- Verhaeghe, P. (1998). *Liefde in tijden van eenzaamheid*. Leuven: Acco.
- Verhaeghe, P. (1994). Psychotherapy, Psychoanalysis and Hysteria. *The Letter*, Autumn, 47-68.
- Viorst, J. (1988). *Noodzakelijk verlies*. Baarn: Anthos.
- Willi, J. (1983). *De partnerrelatie*. Rotterdam: Ad. Donker.
- Wydoort, A. (1993). Recente ontwikkelingen in de psychoanalytische relatietherapie. *Psychoanalyse*, 9, 159-167.
- Zizek, S. (1997). *Het subject en zijn onbehagen*. Amsterdam: Boom.
- Zwaal, van der, P. (1992). De 'middelbare leeftijd' als constructie. *Psychoanalytisch Forum*, 10 (1/2), 7-29.
- Zwanikken, G.J. (1992). De middenjaren. *Psychoanalytisch Forum*, 10 (1/2), 30-45.

